

פרשת מקץ

**רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו
אין ערוך אליך אנִיִּדָּה ואִדְבָּרָה עֲצָמוּ מִסֵּפֶר** (תהלים מ ו):

כמו שאמר שר המשקים (לקמן מא י) "פרעה קצף על עבדיו" וגו':

והוא ענין שרמזו בגמרא (חולין צב.) על חלום שר המשקים: **זבגפן שלשה שריגים - אלו כהנים לויים וישראלים וכו', עלתה נצה וכו',** וכמו שפירשנו בדרוש הקודם, שעל ידי שליטת יוסף במצרים קודם שליטתם על ישראל, היתה תקוה לישראל ליגאל ממצרים. והוא שאמר לו יוסף לאביו (לקמן מה ט) "שמני אלהים לאדון לכל מצרים" וכמו שנפרש לשם בס"ד. באופן שמידו יתעלה הן הנה שנים טובות, מהן - מפורסמים בשעתן, מהן - נסתרים בשעתן ונִכְרֹת לאחר זמן:

והוא שאמר דוד המלך ע"ה **רבות עשית אתה ה' אלהי, טובות רבות עשית והן נחלקות לשנים: נפלאותיך, ומחשבותיך:** מהן - נפלאות מפורסמות בשעתן, מהן - מחשבות-דברים שבשעתן אין בהם טוב נִכְרֹר אך הם מחשבות לטוב לאחר זמן. ואמר **אין ערוך אליך לומר, שזה שאנו מפארים**

טובותיו יתעלה ויתברך שמו, מתחלקות לשני סוגים: מהן - פעולות נִכְרֹת בשעתן כְּנִסִּי מצרים וקריעת ים סוף, מהן - פלאות ונסים נסתריים בשעתן ונִכְרֹת לאחר זמן, ובענין שאמרו חז"ל (ברכות ס:) כל דעבד רחמנא, לטב עבד. כי הוא יתעלה - מידיעתו העתידות וכל דבר - לא נִכְרֹד ממנו עתיד והוא³⁰⁶, מסבב סבות ועלות כדי שיבוא הטוב לאשר רצונו להיטיב לו.

בענין זה עשה ה' יתעלה עם יוסף הצדיק ע"ה: כדי להגדילו, חלם שר המשקים מה שחלם כנזכר בפרשה הקודמת. והוא לכאורה דבר מתמיה, מה להם מן השמים להודיע עתידות אלו לשר המשקים וְחִבְרוּ, כי לא תאות הודעת העתידות לאנשים חסרים ופחותים כהם, ומה גם במלתא שאין יוצא ממנה תועלת, ועוד בדבר שהוא סמוך מיד ולא לתר לאחר שלשה ימים, מה תועלת בחלום. אלא מידו יתברך היתה זאת, למען יפתור להם יוסף ותהיה סִבָּה טבעית לְגִדְלָתוֹ,

306. נראה שיותר נכון לגרוס "לא נִכְרֹד ממנו עתיד, והוא מסבב" וכו', כי בכתב החצי קולמוס א' וה' דומות ומתחלפות למעתיקים.

אותו בנפלאות ונסים שעושה, אין התפארת בערכו, כי הוא יתברך - הכל כאין נגדו, כי ברא את העולם מאין המוחלט, האם יתפאר מלך אדיר שכבש את כל העולם בהכנסו ללול של תרנגולים והציל עשוק מיד עושקו והושיעו נחבל מיד מחבלו. אך כל השבח בנסים שעשה - בערכנו אנחנו, שאין אנו ראויים לכל הטובות, ובחסדו הגדול מטיב לנו. וזהו שאמר רבות עשית וגוי אין ערוך אליך, אינם בערכך, אך בערכנו:

ואחר כך שב להתנצל מאשר זכרם בכללות, באומרו רבות עשית, ולא באו בפרט אחד לאחד. אמר: אנידה ואדברה עצמו מספר, שאם אנידה - פשיטא שעצמו, כי ההגדה לשומעים צריכה מתוך, ואפילו אם אדברה ביני לבין עצמי - עצמו מספר. והגיד מטובו וחסדו יתברך, שאף בעסקנו בעבודתו - לא נתן לנו שיחפר אותנו, כאומרם ז"ל (ויק"ר סדר אמור פר' כז פסקא ו) **לא הטרחת עליכם ולא אמרתי אליכם שתהא קורין קריאת שמע לא עומדין על רגליכם ולא פורעין את ראשיכם, אלא בשבתך בביתך וגוי**, וכל המאמר הזה מורה איך שהוא יתברך לא הטריח עלינו בשום דבר כשאר עבודות אלהי העמים אשר ישרפו את בניהם ואת בנותיהם באש לאלהיהם, לא עשה כן לעם בני ישראל, רק חקים ומצות טובים, נוחים לגוף ולנפש.

והוא מאמר הכתוב (תהלים לד טז) **מעמו וראו כי טוב ה' אשרי הגבר יחסה בו. יראו את ה' קדושו כי אין מחסור ליראיו וגוי**. יאמר מעמו וראו כטועם הדבר בפיו. יאמר,

כשתשקיפו בכל מצותיו וחקיו, תראו כי טוב ה' ועבודתו מכל עבודות אלהי העמים. **אשרי הגבר - שגם בעולם הזה אשרי מי שיחסה בו. והוא שאמר אחר כך יראו את ה' קדושו כי אין מחסור ליראיו, כי לא יחסר לאדם דבר מצד יראתו יתברך, כי יוכל להתענג בכל התענוגים שיתענגו בהם כל בעלי הנאה מן המאכל והמשתה והמדת נשים וכיוצא, הכל יוכל להשיג בהיתר גמור. ולא יש דבר שאסור בתורה שאין כנגדו דבר היתר, וכמו שאמרו רז"ל (חולין קט): כל מאי דאסר לן רחמנא שרי לן בניתיה. וזהו מעמו וראו כי טוב, שמצות עשה שצוה לעשות - אין בהם דבר רע, וגם אין מחסור מצד מצות לא תעשה:**

ואמר **כפירים רשו ורעבו ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב**, הוא ענין נכבד כתבו הרב החסיד ז"ל (הביא דבריו הרב מדרש שמואל למהרש"א דף רלו ע"ב) במשנת "כך היא דרכה של תורה" (אבות פ"ה), על אומרו 'אשריך בעולם הזה' כתב וזה לשונו: אושר העולם הזה הוא על דרך הטבע, כי הצדיק אשר הרגיל טבעו להיות שבע במעט, לא יתאוה היתרונות וישמח בחלקו וכו'. אבל מי שהוא משולח אל התאוות, בבוא שנת בצורת - ראוי הוא ללבוש שק ואפר, וכמו שאמר הכתוב (יואל א ה) **הקיצו שפודים ובכו, כי הנזירים לא ידאבו בלקות הכרמים וכו', כי יהיה מציאותו תלוי בדבר מועט מזה המציאות וכו'.** והאריך מאד בנועם מליו ז"ל יעין שם. והוא הוא מאמר דוד המלך ע"ה **כפירים רשו ורעבו, הם הם השואגים לטרף**

בכל יום ויום נבחלים לתאוות המותרות, אלו ישלום עליהם הרעב והרשוש, אבל דורשי די לא יחסרו כל טוב, שלהרגלם במעט - לא יחסר כל טוב, [שאף אם יהיה רעב בארץ, הנה המעט שמסתפקים בו לא יחסר גם בימי חוקר, באופן שלא יחסרו כל טוב:

והוא עצמו אצלי מאמר התנא (באבות שם) **שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה**, שלחיותו מסתפק במעט ובהכרחי, הוא בן חורין מעול הזמן והנאותיו, כי יש אדם שעניני ראו - יטרד כל היום בקניית צרכי הבית מבשר שמן ושאר המותרות, 'מבוקר עד ערב יפתו'³⁰⁷ מבלי שים לב במה עוסק ולמי עוסק. ואכן היושב ועוסק בתורה, הכל בעיניו הכל, וממילא נשאר בן חורין:

נחזור לפרש הסמוך (תהלים מ ו-י), **רבות עשית וגו' זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי עולה וחטאה לא שאלת**, והוא מבואר עם האמור, כי לא חפץ ממנו יתברך דברים שיחסרו אותנו, אלא 'אזנים כרית לי' וכמאמר הכתוב (ש"א טו כב) 'הנה שמוע מזבח טוב'. ואחר שכן, **אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי, לא אצטרך לעולה ומנחה**, אבל עסק התורה יספיק. וכלל בדבריו שלש שלמות: ללמוד וללמד לשמור ולעשות. כנגד ללמוד - אמר "הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי", וכמאמר רבותינו ז"ל (סנהדרין כא) שהמלך כותב ספר תורה לעצמו, ולא יתנאה בשל אבותיו, דכתיב

'וכתב לו', וזהו "במגילת ספר כתוב עלי", על דעתי ולשמי.

וכנגד לעשות - אמר **לעשות רצונך אלהי חפצתי ותורתך בתוך מעי**, שכל מאכלי על פי תורתך, נמצא שתורתך בתוך מעי. והוא עצמו מאמר רז"ל (ילקוט משלי סי' תשלט) **ותורתך בתוך מעי, שלא אכלתי שאינו מעושר**. עכ"ל. והוא מבואר לפי מה שכתבנו. ודלא כמו שכתב בספר 'עפר יעקב' הנדפס בספר 'דעת וקנים' פרשת ואתחנן (דף עט ע"ג) שפירש באופן אחר. ועוד יש לפרש "בתוך מעי" שכל אכילתי - לעסוק בתורתך. וכנגד ללמד - אמר **בשרתי צדק בקהל רב**:

ואומר **ה' אתה ידעת**, והוא מאמר תפל. יראה, שלחיות שאמר **בשרתי צדק**, אמר: אם [יקרה] שלפעמים אחטא מהפגנה ואכשל בדבר הלכה - אל יאשימוני, כי לא נשלמה הידיעה כי אם לך, ולזה הנה שפתי לא אכלא מחשש זה, כי אתה לבד ידעת, ולא נתנה תורה למלאכי השרת:

מחקודם יש לנו לתמוה על מאמר רז"ל (ב"ר סדר זה פר' פט). הם אמרו: **אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו זה יוסף, שעל ידי שאמר לשר המשקים כי אם זכרתני והזכרתני, נתוספו לו שתי שנים**. עכ"ל. והנה לפי מה שהקדמנו כי מאת ה' היה חלום שר המשקים, שהיא התחלת הסבה בהצלת יוסף, היאך יעניש יוסף על בקשו סבה טבעית, ומקרא מלא הוא (משלי כא לא) **סוס מוכן ליום מלחמה ולח'**

הישועה, וכתוב (דברים מויה) וברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך, באופן שהמבקש סָבָה מבעית לא יתייחס לחסרון הבטחה (פירוש, ביטחון). ואך לַיֵּשֶׁב זה, נזכיר מה שדקדקו המפרשים דמאמרם ז"ל לאו סיפיה רישיה, דפתח שיוסף שם בה' מבטחו וסיים שלא עשה כן. וכבר פירש בזה הרב אדוני אבי ז"ל פירושים שונים בספרו ז"ל יַעֲזֵן שם:

ואך הנראה לַיֵּשֶׁב דבריהם ז"ל עם המפרסם מדבריהם ז"ל (ב"ק נ.) כי לפי גדלת האדם, יותר ידקדקו עמו (כחוט השערה), דכתיב (תהלים נ ג) 'וסביביו נשערה מאד', מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו³⁰⁸ כחוט השערה. כן הדבר ביוסף ע"ה, כי להיות הבטחתו³⁰⁹ באלהיו גדולה עד מאד, וכבר הִכָּרָה הבטחתו מכמה שנים אשר הוא בבית אסורים, ומעולם לא בָּקַשׁ סָבָה כי תלה הבטחתו בהשגחתו יתברך, מִיֵּחַל מצפה רחמי שמים, והן עתה כשהתְּחַלָּה השגחתו יתברך עליו בחלום שר המשקים, היה לו לאחוז דרכו ויפה לו שתיקה, ומן השמים יעשו שלחם, כי על כל פנים בצאת שר המשקים - מאליו ידבר עליו אל המלך, כי זאת היתה הַפְּנָה העליונה בחלום שר המשקים.

ולפי שדבר אליו והזכירו כי אם זכרתני וגו', לגודל צדקו והבטחתו נחשב לו לחטא, ושכחו עד בא סָבָה אחרת מאלהינו יתעלה

בחלום פרעה, באופן שדברי יוסף לא עשו מאומה, כי בלא דבריו ואזהרתו הוצרך שר המשקים לזכרו בראותו צער המלך, ואדעתא דנפשיה עביד להיות לו טובת הנאה מאת המלך. וממה שראינו שנענש יוסף על סָבָה קלה, משם נודע כי גדלה הבטחתו, ועליו נאמר (תהלים מ ה) "אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רחבים" בכל השנים הללו, שהרי מעונשו תדע צדקו והבטחתו:

ועוד יש לפרש בקצת חוץ מן הפשט, שרז"ל דקדקו אומרו "אשר שם ה' מבטחו" ולא שם בה', כלשון (הכתוב) (משלי כב יט) "להיות בה' מבטחך". אלא לומר שיוסף - למען לא תהיה תפארת שר המשקים עליו - (לכן), מה שהיה צריך לעשות הוא (שר המשקים) - עשהו ה', שִׁשְׁכָּח לשר המשקים ולא עשה עמו טוב, עד שבעל כרחו הוצרך לַגְלוֹת. ויוכל יוסף לומר לשר המשקים 'טובתי בל עליך'³¹⁰, 'שקילא טיבותיך ושידי אחיורי'³¹¹, וזהו "אשרי הגבר - אשר שם ה' מבטחו" שהמבטח שבטח על שר המשקים - עשהו ה', שהדיח לשר המשקים, ועשהו הוא יתעלה. וזה יסבול הפסוק 'אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו', וביאר בעל המאמר שעל ידי שאמר 'כי אם זכרתני' נתוספו לו שתי שנים, כדי להביא הגמול על יוסף מאת ה' ולא מאת שר המשקים:

ונבאר קצת מפסוקי הפרשה.

308. הצדיקים הנדבקים בו. רש"י.

309. כלומר: בטחונו.

310. תהלים מז.

311. ב"מ סג.

וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים וּפְרָעָה חָלַם
וַהֲגָה עִמָּד עַל הַיָּאֵד וַהֲגָה מִן הַיָּאֵד עֲלֵת
שֶׁבַע פָּרוֹת וּגו' וַיִּישָׁן וַיַּחְלֶם שְׁנִית וַהֲגָה
שֶׁבַע שִׁבְלִים וּגו' (מא א-ו). ובכללות פְּנֵת
החלום, יש להקשות למה היו שני החלומות
משונים זה מזה, זה בפרות וזה בשבולים.
ואם כמאמר יוסף וְעַל הַשָּׁנוֹת הַחֲלוּם
פַּעֲמִים, כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר
האלהים לעשותו, היה די להיותם כָּלֵם
בשבולים, שהוא באמת מתייחס אל הרעב
הנמשך מדבר הנחרש ונזרע בשבולים, לא
מהפרות:

אך ממקרי הרעב שהיה בזמנינו, לא
תקום פעמים צרה, נתפרש לי ענין חלום זה.
והוא, שבתחלת הרעב לוקות הבהמות, יען
כי מזונם הוא מהגשמים שבתחלת השנה,
תחלת תשרי שבהם יגדלו הצמחים עשבי
השדה. וכשאין גשמים בתחלת השנה,
תחלה מתות הבהמות. ובאחרית השנה,
[יורדים] הגשמים לזרעים מאכל בני אדם.
והיתה זאת מאתו יתעלה ומחסדו על בני
האדם, מקדים מאכל לבהמות למען ימצאו
כח לחרוש ולזרוע:

והוא ענין הכתוב (תהלים קד יד) **מַצְמִיחַ
חֲצִיר לְבַהֲמָה וְעֵשֶׂב לְעִבְדֵי הָאָדָם**
לְהוֹצִיא לָחֶם מִן הָאָרֶץ, והכתוב צריך
ביאור, דאִיךְ קֹאֵמֶר עֵשֶׂב לְעִבְדֵי הָאָדָם,
דהאדם אינו אוכל עשב, וגם היה צריך לומר
'ועשב לאדם'. גם אומרו **לְהוֹצִיא לָחֶם** היה
לו לומר 'ומוציא לחם מן הארץ'. אך הוא מה
שנתבאר: שאומר חסדיו, שמקדים ומצמיח
חֲצִיר לְבַהֲמָה וְעֵשֶׂב, וזה אינו לתועלת

הבהמה, אך לַעֲבֹדֵת הָאָדָם, לְהוֹצִיא לָחֶם
מִן הָאָרֶץ, וחוזר על האדם כדי שימצא
האדם בהמה שבאמצעותה יוציא לחם מן
הארץ ויין ישמח וגו'. באופן כי במכת הרעב,
תחלה לוקות הבהמות ואחר כך האדם. והוא
הוא חלום פרעה, תחלה בפרות ואחר כך
בשבולים.

וסוף-סוף חלום אחד הוא, כמו שאמר וְעַל
הַשָּׁנוֹת הַחֲלוּם אֶל פְּרָעָה פַּעֲמִים כִּי נָכוֹן
הַדָּבָר מֵעַם הָאֱלֹהִים וּמִמָּהֵר הָאֱלֹהִים
לַעֲשׂוֹתוֹ (מא לב). ואשר זכר שם אלהים
שתי פעמים. גם יש להבין אומרו וְעַתָּה
יָרָא פְּרָעָה אִישׁ נָכוֹן וַחֲכָם וַיִּשְׁתַּיְהוּ עַל
אֶרֶץ מִצְרַיִם (מא לג), דלא ליועין נתנוהו כי
אם לפתור החלום. גם לכאורה קשה ידידיה
אדידיה, תחלה אמר 'איש נכון וחכם' ואחר
כך אמר **וַעֲשֵׂה פְּרָעָה וַיִּפְקֹד פְּקָדִים** (מא
לד), ואם כן 'נכון וחכם' למה ליה. גם אומרו
אֲחֵרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ אֵת כָּל זֹאת
אֵין נָכוֹן וַחֲכָם כְּמוֹךָ (מא לו), כי הן עתה
רבים פותרי חלומות, ובמה גדלה חכמת
יוסף כל-כך.

וכבר רז"ל (רש"י על פסוק זה) הקלישו קצת
הספק בפסוק 'ואין פותר אותם לפרעה' (מא
ה), אמרו: **פּוֹתְרִים הֵינּוּ, אֲבָל לֹא לַפְּרָעָה,**
שֶׁלֹּא הִיא לֹא קוֹרֵת רוּחַ בַּפְתָּרוֹנָם. נראה
שהם ז"ל דקדקו אומרו **לַפְּרָעָה**, ורצו לפרש
שהיה פרעה מרחק פתרוןם, יען שלא היה
הפתרון מתייחס למה שהוא פרעה, וכמו
שאמרו בסמוך (כ"ר פט ד): 'חלום של מלך
של כל העולם הוא', וזהו 'ואין פותר אותם
לפרעה':

ומכל מקום יש לתמוה איך 'נאלו שרי צוען'³¹² לפתור החלום על הרעב, שהרי השבולים מורים ענין הרעב והשבוע. וכבר האריך בענין מהראני' ז"ל, עין עליו שפירש שכל הצער להם מכפל [החלום], עין עליו והוא דוחק, כי בהגלות להם ענין הרעב, לא יהיו נבוכים על הכפל:

ואך נראה שכל מבוכתם והרחקתם מן אמתת הפתרון - להיות ארץ מצרים כגן ה' מימות עולם, מאז היתה לגוי 'לא שמעו קול נוגש'³¹³ וחרפת רעב לא ראו. גם אבותיהם לא ספרו להם, עד שהיה רחוק אצלם מאד שיהיה רעב בארץ מצרים, וכמו שאמר הכתוב (דברים יא, יא) **כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא בארץ מצרים היא אשר תורע את זרעך והשקות ברגלך כגן הירק, והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה למטר השמים תשתה מים**, כנראה מענין הכתוב שהוא 'אליה וקין בתוכה'³¹⁴, האליה - הוא פירש'י עין עליו'³¹⁵. ועוד, וקין בתוכה] - תוכחת מגלה שאומר להם שארץ ישראל יש בה מלקות ורצועה לחלקותם, והוא חסרון הגשמים, לא בארץ מצרים שאין בה זה, כי היא כגן ה', על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה'³¹⁶.

וכאומרם בגמרא (תענית י): **עתידא בבל דחצדא בלא מטר**, יהיה ענינו כי הן כל עושר בני אדם נאבד בשני הרעב, וכמאמר הכתוב (הושע יג טו) **"יבוא קדים רוח ה' וגו' הוא יססה אוצר כל בלי חמדה"**, 'שלם'ת הרעב 'נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש'³¹⁷. ולזה, בבל דחצדא בלא מיטרא, עושרה נשאר שמור. והוא שאמר אחריו (דברים יא יג) **"והיה אם שמוע וגו' ונתתי מטר ארצכם וגו' השמרו לכם וגו' ועצר את השמים" וגו'**. באופן שארץ מצרים - מ[חמת] היותה שותה מי נהרות - הרעב רחוק בה מאד, ולזה מעולם לא מלאם לבם - חכמי פרעה - לפתור החלום על הרעב:

ויוסף ע"ה אשר רוח ה' דבר בו - כשהשקוף על ענין החלום שהוא מורה על הרעב - לא הרחיקו מכח הטבע של ארץ מצרים, יען כי יכול הוא יתברך לשנות הטבע כאשר ירצה להעניש המחייב בדיון. ולזה ידע יוסף כי הרעב הבא על המצריים, [הוא] מכח מעשיהם הרעים.

ולזה אמר בתחלת דבריו (פס' כה) **את אשר האלהים עשה הגיד לפרעה**. ועם שפרעה לא היה יודע כי אם שם אלהים כנזכר במורה ז"ל, מכל מקום לכאורה הוא

312. ישעיה יט יג.

313. איוב ג יח.

314. ראש השנה יז.

315. וזה לשונו: לא בארץ מצרים הוא - אלא טובה הימנה. ונאמרה הבטחה זו לישראל ביציאתם ממצרים, שהיו אומרים שמא לא נבוא אל ארץ

316. תהלים כד ב.

317. איכה א יא.

טובה ויפה כזו. יכול כננותה הכתוב מדבר, וכך אמר להם, לא בארץ מצרים היא, אלא רעה הימנה, תלמוד לומר (במדבר יג, כב) וחברון שבע שנים נבנתה וגו', יעוין שם.

מאמר יתר, ובודאי שהכל מעשה אלהים. אבל רצה לומר לפרעה שלא תרחיק פתרוני שאני רוצה לפתור מכח שינגדו הטבע, אשר מכח זה נואלו חכמיו והעתיקו מהם מלים³¹⁸, אבל דע לך כי האלהים בשמים, את אשר הפין עשה בשמים ובארץ בטבע ובחזון מן הטבע, ואשר הוא עושה הגיד לפרעה:

ורמז לו גם כן באומרו שם אלהים, לומר שבדין בא לכם הרעב מכח מעשיכם, והוא שאמר (פס' לב) וְעַל הַשָּׁנוֹת הַחֲלוּם אֶל פְּרַעְה פַּעַמִּים בִּי נִבּוֹן הַדָּבָר מֵעַם הָאֱלֹהִים וּמִמָּהֵר הָאֱלֹהִים לַעֲשׂוֹתוֹ, והוא כפול. אך לומר שבדין אתם מחייבים, ויהיה נכון כמו "הנה אמת נכון הדבר" (יג טו), שמוֹרָה על אמתת הדבר, לומר שהשנות החלום מורה שאתם מחייבים, וממהר האלהים לעשותו:

ונראה שזה כונו רז"ל (במ"ד סדר זה פר' פט) בקש לין חכמה ואין - אלו יועצי פרעה, ודעת לנבון נקל - זה יוסף. עכ"ל. וקשה מה הודיעונו ז"ל בזה, וכפי מה שכתבנו אתי שפיר, שרוצה לומר שמה שנתרחק הפתרון מחכמי פרעה, משום שהם לצים מרחיקין יכלתו יתברך. אך יוסף שהוא נקל נבון³¹⁹, נקל אליו הפתרון. וקל להבין:

ומזה נוכל לומר שעל זה אמר לו יוסף ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם וישיתוהו על ארץ מצרים, שהוא על דרך

שאמר דניאל לנבוכדנצר (דניאל ד כד) "וחייד בצדקה פרוק", כי כן דרך פותרי חלומות לתת עצה ההוגנת למנוע הרע המוכן לבא, שגם זה נחשב מכלל הפתרון לשלא יקשה עליהם "ומאי נפקא מנה בחלום זה?" ולפי זה נוכל לומר שמנוי זה הוא: ישיה איש נבון להחזיר בני אדם לדרך הישרה ולהסיר העול והחמס מהעיר. וזהו ועתה ירא פרעה איש נבון, לומר שצעתק העיר עלתה לשמים מצד ראשיה ושופמיה אשר ימנה המלך להקל מעליו רוב הטורח, שלא יתנו דעתם על החמון, ואיש את רעהו חיים בלעו, ולזה תראה איש נבון וחכם וישיתוהו על ארץ מצרים, אולי ינחם ה' על הרעה בהנהגתו הטובה.

ואומרו יעשה פרעה ויפקד פקידים, כי כן דרך כל הרוצה להשמר מרע אשר הוכן לבא, יתקן מעשיו וגם יעשה חכנות טבעיות להקל הרע כל מה שיוכל. ולזה תעשה הכנת המעשים - בשתמנה נבון וחכם [להחזירם בתשובה], והכנה טבעית - יעשה פרעה ויפקד פקידים וגו':

ונוכל לומר דרך אחרת ונניח מנוי נבון וחכם כפשוטו על הנבואה, ואומרו יעשה פרעה מקרא קצר, כאומרו: יעשה [אותו] איש נבון וחכם שתמנה] מה שממל על פרעה, וכאומרו יעשה מה שיעשה פרעה. ועוד יש לפרש כאומרו: אם טוב בעיניך - ירא פרעה איש נבון וגו', ואם טוב בעיניך

318. איוב לב טו.

319. ע"פ משלי יד א.

שלא תמנה אחר על זה - "עשה פרעה ויפקד פקידים":

ועל כל הדברים האלה יפה אמר פרעה אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך (מא לט). ולכאורה קשה, מאי 'את כל זאת', שאין כאן אלא דבר אחד שהוא פתרון החלומות. ואך עם מה שכתבנו יבוא נכון, דהיינו פתרון החלום עם עצות הנבוכות שנתן לו כמו שפירשנו.

וכן עשה: אֶתֶּה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי וְעַל פִּיךָ יִשָּׁק כָּל עַמִּי רַק הַכֶּסֶּא אֲגַדֵּל מִמֶּךָ (מא מ). ויש לדקדק אומרו 'אתה', [והרי] עמו היה מדבר. גם צריך להבין מה שחלק בין ביתו לעמו, והיה לו לכוללם לומר 'על פיך ישק ביתי ועמי'. גם אומרו ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים (מא מא), מה המקבץ בזה, שפשוט הוא שענינו ראו הכל. גם אומרו אני פרעה (מא מד), ופשיטא שהוא פרעה. ודרכים רבים בדרך חורפא דרכו המפרשים, וגם הרב אדוני אבי ז"ל בספרו 'דורש טוב', ואני לפשוטו באתי:

והוא, שהנה פרעה - מאשר שמע דברי יוסף כי נעמו, למנות איש נבון וחכם להחזיר העם לדרך הישרה אולי ינחם ה' על הרעה ויועיל אפילו מחצה, וכן היה, שלפי חלום פרעה - אילו לא היה יוסף - היתה כל מצרים נכרתת ברעב. והנה ידוע שרוב הקלקלה נמשכת מבית המלך, בניו ובני ביתו, לנהוג שררה ואַלְמוֹת בכח אביהם ואין מְכַלִּים. וכאשר רצה פרעה להיות יוסף מנהיג, רצה שגם יִשְׁלֹט בְּבָנָיו ובבני ביתו לשלא תצא

שום תקלה מביתו, אך רצה להיות שליטתם בדרך כבוד - שהוא בעצמו יִשְׁלֹט בהם.

וזהו אתה תהיה על ביתי, ששליטתך - גם על בני ביתי, אך מידך תהיה ולא מיד זולתך. ואך [לענין] שאר [העם] - על פיך ישק כל עמי, שתוכל למנות אחרים להקל הטורח מעליך טורח משא העם כי כבוד הוא מאד. ולזה אמר רק הכסא אגדל ממך, הגם שתנהוג כמנהג המלכים שממנים אחרים תחתיהם, לא תטעה בעצמך, רק שם המלוכה יהיה לי ולא לך. וזהו שאמר יהודה כי כמוך כפרעה (מד יח) וכן אמר יוסף וישימי לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו ומושל בכל ארץ מצרים (שם מה ח):

והנה חשש פרעה פן ואולי להיות כי יוסף 'מאחר עלות הביאו', כי מבית האסורים יצא למלך, לא תהיה לו נפש גבוהה ותהיה נפשו שפלה עליו כמנהג השפלים, שאף שתהיה להם גדולה יהיה עמחם מורד הלבב, ועל דרך מאמר רז"ל (מגילה ז) 'אי חקלאה מלכא ליהוי, דקולא מצואריה לא נחית'. לזה, לחזק לבו לנהוג נשיאותו ברמים ובמקל וברצועה, אמר לו: אל ירך לבבך מהיותך עבד, ועכשיו כרגע נחפכת להיות מלך, הנה הסתכל במה שלפניך ומשם תחזקנה ידיך.

וזהו נִיאֲמַר פְּרָעָה אֶל יוֹסֵף רְאֵה נָתַתִּי אֶתְּךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם (מא מא), ומעתה אל תירא ואל תחת. ולחיות שאחר כל זה, יהיה יוסף נבוכ עד היכן מגעת שליטתו ומי הוא שיחיה שליט עליו, כי הגדולים ובני המלך - כל אחד יתנשא לאמר: אני איני

בכלל. ואף שאמר לו "תהיה על ביתי", היא גזרה כללית, ויוכלו לומר הגדולים 'אין למדין מן הכללות'³²⁰, לזה פירש לו פרעה: "בעצם, דע לך שלא יצא מן הכלל כי אם אני פרעה, ובלעדיך וזולתי, לא ידים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים, באופן שכל זאת הגדיל פרעה לעשות ליוסף מדאגה מדבר החלום שמא תאבד המלכות. ולזה רצה, אולי יתקן יוסף מעשה מצרים ותהיה פליטה:

וַיַּעַן יוֹסֵף אֶת פְּרֹעָה לֵאמֹר בְּלֻעֲדֵי אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פְּרֹעָה (מא טז). צריך פירושו. ונראה שרצה בזה יוסף [לומר] שאין זה תלוי בידי אדם כמו אומן חרש-עצים שעל כל פנים הוא מובטח שיעשה כלי, וכן אנכי עמדי שיש לי סימנים ואותות שבהם אדע על כל פנים פתרון החלום, אבל [בפתרון חלום אין כאן אלא] עיון בעלמא, וסיעתא דשמיא [היא העיקר]. וזהו בלעדי, שזה שאמרת 'תשמע חלום לפתור אותו', דמשמע [שזה יהיה] על כל פנים - זה בלעדי, אבל אלהים יענה את שלום פרעה שצריך סיעתא דשמיא, כי הוא אצלי דבר מספק, וצריך תפלה [ובקשה] מהאל שיעזורני עליו. ונראה שזה כן רש"י ז"ל [בדרך] אפשר. ויהיה מה, נראה שזה פשוטו נכון:

וַיִּקְרָא פְּרֹעָה שֵׁם יוֹסֵף צִפְנָת פַּעֲנָח וַיִּתֵּן לוֹ אֶת אֲסֶנֶת בַּת פּוּטִי פְּרַעֲ כַּהֵן אֵן לְאִשָּׁה וַיַּצֵּא יוֹסֵף עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם

(מא מה). קצת קשה מה הפונה לו בשם זה אחר כל המעלות. גם מה שהוזקק בפרש לנו הכתוב שנתן לו אסנת בת פוטי פרע. ונראה שכל זה נמשך מן האמור, והוא מחכמת פרעה למען יחזק ידי יוסף לשלא יקנאו אותו השרים והסגנים, וכל שכן בהשליטו [אותו] על בניו ואנשי ביתו. ואם גדול כח פרעה להשליט עליהם אשר ירצה, הנה נתיירא על יוסף שמא מקנאתם ממנו - אם לא יוכלו לו בגלוי - יארבו לו בסתר, שכבר ידע גודל קנאתם, וכמו שגלו רז"ל ואמרו (פסח לו) שאמרו לו: עבד שלקחו רבו בעשרים כסף תמשליהו עלינו ומשכחת לה [ש]יהרגוהו לרוב קנאתם, כי יהיה להם חרפה למשול בם עבד. לזה קרא לו שם בפרהסיא צפנת פענח - שמגלה רזים, ותהיה זאת תרופה לקנאתם משני פנים: אם - שבחיותו יודע מסתוריהם לא ישיגו הריגתו בדרך סתר, אם - שמפני זה תכנס אהבתו ויראתו בלכם לאמר: "ראוי זה לשלוט עלינו [וגם] אם הוא עבד עבדים", שהרי רוח ה' דבר בו, ולו נאה ולו יאה לשלוט עלינו.

וְעַד הַיּוֹם, אֲמוֹת הַעוֹלָם נִכְנָעִים לְאוֹתָם שְׁלֹקִיחִים שֵׁם שֶׁהֵם קְרוּבִים לְאֵל, יוֹתֵר מִמָּה שִׁיכְנָעוּ לְמַלְכִּים הַשּׁוֹלְטִים בַּחֶרֶב וּבַחֲנִית, וּבִאֲהַבָּה וּחֶפֶז יִבְיָאוּ תַשׁוּרוֹת וּמִנְחוֹת לְכוֹמְרִים בְּלֹא מִלְחָמָה וּבְלֹא חֶרֶב וּחֲנִית, רַק מִשֵּׁם-שֶׁל-שֶׁקֶר שִׁינָּצָא לָהֶם שֶׁהֵם קְרוּבִים לְאֵל וּקְלָלָתָם עוֹשֶׂה פִּירוֹת וּכְיוּצָא, כֵּן רָצָה

פרעה להגדיל יוסף בשם זה, להסיר מעליו קנאותם ולהיותם נכנעים לו מצד קורבתו לאל.

ולזה הוסיף לו גדלה מזה-המין במה שנתן לו בת כהן-און שהוא הכומר לעבודה זרה. ואם נאמר כהן לשון גדלה, יש לפרש שרצה לעשות לו ספה טבעית שיהיו לו עוזרים ולהחשיבו ולגדלו למען תסור קנאתם. נמצא שהכתוב הזה הוא תרופה למה שעשה לו כאמור, ולכן כתיב אחריו ויצא יוסף על כל ארץ מצרים, לראות הדרו ויופיו להיותם נכנעים לו, בראותם הדרו ואור פניו, להעיד בָּלָם ולומר "אך נגד ה' משיחו"³²¹.

ובמדרש רבה (סדר זה פר' פט ב) "בכל עצב יהיה מותר" (משלי יד), צער שנצטער יוסף עם אדונתו היה לו יתרון ממנה שנמל את בתה. "ודבר שפתים אך למחסור", על ידי שאמר כי אם זכרתי וגו' נתוסף לו שני שנים. עכ"ל. וצריך להבין מהיכן דרשו כן שעל ידי צער אדונתו נמל בתה, והן רבים עתה נשאו נשים. גם צריך לידע מה יחס לצער אדונתו עם נטילת בתה.

והנראה עם מאמר רז"ל (מנוחות מד) באותו חסיד שהיה זהיר בציצית וכו', ולסוף - אותם מצעות שהציעה באסור הציעה בהיתר, כן עשה ה' ליוסף הצדיק, שאמרו רבותינו ז"ל (יומא לה) בגדים שלבשה לו שחרית - לא לבשה לו ערבית, פירוש: שלבשה היא לצרכו שיתן עיניו בה, ועל כל פנים היה מתוסף לו

צער בראותו אותה מקשטת לרגעים, והיה כופה יצרו. וה' שלם לו, שכל אותם הבגדים שלבשה כדי ליתן עיניו בה, בָּלָם נתנה אותם נדוניא לבתה, ובגדים שלבשה באסור - לבשה בתה בהיתר. וזהו בעצם בכל עצב יהיה מותר, שבכל אותם הבגדים שנצטער בהם לכפות יצרו, בם-עצמם יהיה לו נחת ויהיה מותר, ויתפרש מותר לשני ענינים: לשון רוח [מותר] ולשון היתר [מתר]. וזה [המותר] היה ראוי להיות [לזמן] קרוב, אך ודבר שפתים אך למחסור, שעל ידי שאמר כי אם זכרתי וכו'.

וירדו אחי יוסף עֲשָׂה לְשֹׁבֵר בָּר ממַצְרִים. וְאֵת בְּנֵימִין אָחִי יוֹסֵף לֹא שָׁלַח יַעֲקֹב אֶת אָחִיו כִּי אָמַר פֶּן יִקְרָאֵנוּ אֲסוֹן (מכ ג ד). קצת קשה מה שהוצרך יעקב אבינו לשלחם בָּלָם, ודי היה בשנים או בשלשה לשבור בר מה שיספיק לָבָלָם, כי לפי הנראה שהיו בָּלָם עֶפֶס אחת, ומה גם שהוצרך ליתן טעם למה שלא ירד בנימין. והנראה שהיה מחכמת יוסף שתקן כמו שיתקנו גם היום בזמן הרעב, לשלח יקח כי אם מה שיספיק לבניו ובני ביתו, ולא ירבה לקנות יותר מדאי, שלא יאבד האביון ויתייקר השער יותר מדאי, וכן עשה גם כן יוסף בחכמה. ואולי היה לו גם כן תועלת בזה שיבואו אחיו. ולזה וירדו אחי יוסף עֲשָׂה, כי אֵלֹו ירדו שנים או שלשה, לא

ימכרו להם כי אם מה שיספיק להם, ולזה הוזקק ליתן טעם למה שלא ירד בנימין, והיה נוטל חלקו והיו אוכלים ברות, [והיה עדיף כן] משיאכלו עתה בצמצום ויצטרך בנימין לאכול מחלקם, [וזהו שהמשיך ואת בנימין אחי יוסף לא שלח וגו']:

וַיֵּרָא יוֹסֵף אֶת אֶחָיו וַיִּכְרַם וַיַּתְנַכֵּר אֲלֵיהֶם וַיְדַבֵּר אִתָּם קְשׁוֹת וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֵאֵין בָּאתֶם וַיֹּאמְרוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן לְשֹׁבֵר אֶכֶל. וַיַּכֵּר יוֹסֵף אֶת אֶחָיו וְהֵם לֹא הִכְרָהוּ (מב ז-ח). הכפל [צריך ביאור]. גם אומרו (פס' ח) וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלוּמוֹת, וקודם לוידיבר אתם קשות היה צריך להיות³²². ונראה שתחלה - הכיר [אותם] יוסף, [וזהו ויכירם], והיה מספק שמא גם הם הכירוהו, ולזה וידבר אתם קשות לראות אם גם הם הכירוהו, וכשראה תשובתם - אז ידע יוסף שהם לא הכירוהו, וזהו ויכר יוסף באחיו שהם לא הכירוהו, וכמו ולא יסור לבבו (דברים יז יז) [שפירושו] שלא יסור לבבו, [הכא נמי והם לא הכירוהו פירושו שהם לא הכירוהו]. ולזה, עכשיו - ויזכור יוסף את החלומות, כי עכשיו ישתדל בקיומם, כיון שלא הכירוהו בודאי:

והוא מאמר אחיו בהתעולל עליהם [יוסף, ככתוב] וַיִּזְכֹּר יוֹסֵף אֶת הַחֲלוּמוֹת אֲשֶׁר חָלַם לָהֶם וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם מֵרָגִלִים אַתֶּם לְרֹאוֹת אֶת עֲרֹת הָאָרֶץ בָּאתֶם וַיֹּאמְרוּ

אֵלָיו לֹא אֲדָנִי וְעַבְדֶּיךָ בָּאוּ לְשֹׁבֵר אֶכֶל (מב ט-י). שיש להבין מה התנצלות היא זו 'לשבור אוכל', והלא כן דרך המרגלים להתחפש ולעשות עצמם כמי שאינם. גם אנכי יש להבין מה טענתו לאמר 'מרגלים אתם', גם אומרו 'ערות הארץ' וגו':

והוין מדרכנו הייתי מפרש אומרו את ערות הארץ וגו' במה שאמרו רבותינו ז"ל (ב"ר פר' כא) שמצאם בשוק של זונות שהיו מחפשים על יוסף. והנה ידוע אומרו ז"ל (ובחים קמז) ורש"י ביהושע (ב יא), על פסוק 'ולא קמה עוד רוח באיש', במרגלים שהלכו אצל רחב, שכן דרך המרגלים לילך אצל הזונה, [לפין] שכל גדולי העיר מצויים אצלה, ולזה אמר 'מרגלים אתם', והראיה - לראות את ערות הארץ באתם, וכן דרך המרגלים. ואמנם לפי פשוטו נאמר שיוסף בא עליהם בטענה, כי למה [להם] לעשרה בני אדם להתחבר לקנות חטים, ויכס אחד יהיה לכלם³²³, אין זה כי אם מרגלים אתם. והם השיבו בטוב טעם ועבדיך באו לשבור אוכל, שעל כן באנו כולנו, כי תקנה קבועה היתה לך לשבור כל אחד מה שיספיק לו ולא לזולתו.

והחבור שראית אותנו מחברים - בלנו בני איש אחד נחנו בנים אנחנו לא היו עבדיך מרגלים (מב יא). פירושו: בלנו בני איש אחד נחנו, ועוד יצטרך אדונינו

323. ע"פ משלי א יד.

322. שזכירת החלומות היא הנורמת לדבר קשות, ומדוע כתב הזכירה לאחר שדבר קשות.

לשאלו עלינו, וכאשר תשאל - תדע כי בנינו אנחנו מפורסמים באמתות, ומשל הדיוט הוא: "מי שלא ידעך - הפסידך". וזהו אומרים "בנים אנחנו", שלכאורה היא תפלה, ומי יאמר שהם בנים, וכפי מה שכתבנו - ניחא, ומדוקדק אומרו לא היו עבדיך מרגלים, והיה להם לומר אין אנחנו מרגלים, אך כונתם: מעולם לא נשמע עלינו זה. וכן אמרו לאביהם ונאמר אליו בנים אנחנו לא היינו מרגלים (מב יא), מדוקדק לפי מה שכתבנו שהם באים בטענה נצחית, שאין בני אדם משיאין שם רע על אדם מוחזק בכשר.

ועם כל זה, מהיות הכל עלילה, השיבם ויאמר אלהם לא כי ערות הארץ באתם לךאות (מב יב), רוצה לומר שאין לי לחפש שום טענה לזכותכם, אך כן גזרתי אומר כי ערות הארץ וכו'.

ויאמרו שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד בארץ כנען והנה הקטן את אבינו היום והאחד איננו (מב יג). לכאורה קשה שאין זה תשובה כלל, שכבר אמרו זה ולא הועילו, ומה תועלת בהוסיף 'הנה הקטן' וגו'. וכבר פירש גם בזה אדוני אבי ז"ל בדרך חורפא עין עליו. ואך מדקדוק הכתובים בסמוך, נראה שכתוב קצר וחסר מדברי יוסף כמו שאמר בסמוך (מב יד) ויאמר ישאל למה הרעתם לי להגיד לאיש העוד לכם אח. ויאמרו שאל שאל האיש לנו ולמולדתנו לאמר העוד אביכם חי היש לכם אח ונגד לו על פי הדברים האלה הידוע גידע כי יאמר הורידו את אחיכם. הרי

שלא אמר להם פסוק זה כי אם אחר ששאל מהם 'היש לכם אב או אח', וכן אמר יהודה ליוסף 'אדוני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח'.

ולזה צריך לומר שבין מאמר 'לא כי ערות הארץ' למאמר 'ויאמרו' יש דברים בגו, ששאלם יוסף 'העוד אביכם וכו', ורצונו למושכם בדברים כדי שיאמר הורידו את אחיכם, ובזאת יבחנו דבריהם. ואם לא נודע במה יבחנו דבריהם - כבר ידענו שכל דבריו בעלילה, ואין צורך ליתן טעם להם, שאילו יש בהם טעם - אינה עלילה. ומכל מקום יש ליתן קצת ריח-טעם כמנהג המתעוללים, והוא: שאחר שנזרק מפיחם שיש להם אח, אמר שיביאו אותו, ובהביאם אותו הוא ישאל אותו והוא יגלה האמת על ידי קצת כבוד שיעשה לו, מצורף שבחגיד שהוא אחיהם יודע הדבר שפלם בני איש אחד, כי רחוק הוא שיהיה בדרך התלמודות מהם, כי מי זה יכנים עצמו בסכנה, וכבר הם אסורים בזקים, ובודאי לא יבא למצרים כי אם האמת אתם. ואם אין בזה כל כך בירור, כבר ידענו שהיא עלילה, ודי להם במה שיתפיים וכבר נתפיים להביא אחיהם. הארכתני בזה יען ראיתי למפרשים בזה חורפות להוליד מה שלא היה ולא נברא. ופשמי הכתובים אין בהם נפתל ועקש:

וינען ראובן אתם לאמר הלא אִמְרָתִי אֵלֵיכֶם לֵאמֹר אֶל תִּחַטְּאוּ בְּיָלֵד וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וְגַם דָּמוֹ הִנֵּה נִדְרָשׁ (מב כב). דברי ראובן לא נתפרשו ב[שעת] מעשה [הנזכר בפרשת וישב], אך שהוא היתה כונתו

להצילו, כמו שאמרו (ב"ר צא ח) "למען הציל אותו", הלא כדן אמרית לכן וכו' אל תחטאו בילד. והרב אדוני אבי ז"ל פירש בזה פירוש נכון בשדקדק תיבת 'לאמר' באומרו "הלא אמרתי אליכם לאמר", ופירש ז"ל שראובן אשר אמר להם תחלה "השליכו אותו אל הבור הזה" וגו', הוא מדרך השואלים שלא ישאלו תחלה דבר גדול, אך יפתחו בקטן ויסיימו בגדול. ולזה אמר להם ראובן: הלא אמרתי תחלה מה שאמרתי כדי לאמר לכם אל תחטאו כלל בילד, ואתם לא שמעתם כאשר אמרתי. עד כאן דבריו ז"ל:

ועוד נראה שראובן אמר להם להשליכו אל הבור, והיתה הפונה לו לחזור לבדו ויטלנו משם כמו שפירש"י שם. והם עשו כדבריו שהשליכו אותו לבור, ואם היו בו נחשים וכו' לדעת רז"ל - הם לא ידעו כי כן, רק חשבו שהוא ריקן לגמרי, וכאשר ראה ראובן שקיימו עצתו - הלך לו. או שהיתה תחבולה מאתו לשלא יחשבו כי רצונו להעלותו, ואמר להם כי אין רצונו כלל לראות במה שיעשו לו, והלך לו בכעס. או בדעת רז"ל (הובא ברש"י) שהגיע יומו לשמש את אביו. אלא שקצת קשה, איך בחצי היום ילך לשמש, ולמה בא כל עקר אותו יום. וגם לפירושים שהיה עסוק בשקל ותעניתו - איני מבין, דסוף סוף אותו היום היה עמם, ולא נזכר מתעניתו כי אם באותו זמן אתמהה.

ולכן נראה שתחבולה היתה ממנו

להשיא אותם, כדי שלא יחשבו שראובן רוצה להעלותו, ודברי רז"ל הם מה (שהגיד) [שיגיד] לאחיו בחליבתו: כי ישאלוהו למה תלך, ישיב כי נזכר צרכי אביו שמטלים עליו אותו היום, והגיע זמן סעודה וכיוצא, או משקל ותעניתו, ודברים הנעשים בדרך ערמה - לא יבצר מהיות בהם חסרון טעם. וכן נראה שהיתה תחבולה, ממה שתקף כשנרחקו אחיו מן הבור - וישב ראובן אל הבור והנה אין יומם בבור ויקרע את בגדיו. וישב אל אחיו ויאמר הילד איננו ואני אנה אני בא (לעיל לו כט ל). והנה גם אחיו חכמים מחכמים וידעו כי כן פגת ראובן, ולזה העלוהו מן הבור. ולזה, דברי ראובן כאן כפשוטם, שאמרתי לכם אל תחטאו בילד - כי אם³²⁴ תניחוהו בבור לבקש רחמי שמים - ולא שמעתם:

ונובל לומר עוד, שכאשר חזר ראובן אל הבור ולא מצא, והגידו לו שמכרוהו, ודאי שהשתדל לחזור ולהביאו מיד הלוקחים, ולא שמעו אליו, ויבואו דבריו כאן כפשוטם.

ועוד יש לפרש בדקדוק הכתוב (שם פס' כא כב) וישמע ראובן ויצלחו מידם ויאמר לא נכנו נפש. ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשלחו בו למען הציל אתו מידם להשיבו אל אביו. והוא: שתחלה אמר לא נכנו נפש שרצה להצילו לגמרי, רק אפשר שנתן להם רשות לענותו ולהכותו כדי לשוב

בערבות יהודה שנָּדָה עצמו בעולם הזה ובעולם הבא, וכי צער יהודה לא יצמער בו יעקב, ולמה לא תמה יעקב גם עליו?

ולפי דקדוק הענין נראה שערבות יהודה לא היתה באופן ערבות ראובן, וזה:
שערבות ראובן - מלבד הקושיא שהקשו רז"ל עליה - יש להקשות איך יעלה בדעת יעקב להרוג בני ראובן בשביל ערבות זה, ואיך ישפוך דם נקיים צדיקים על לא-חמס עשו. אלא שחכמים הפליגו יותר הקושיא, שאפילו נניח שיעקב אבינו ע"ה ישפוך דם נקיים חלילה, מכל מקום "וכי בני ראובן הם ולא בני?" ומכל מקום צריך לומר שערבות זו איננה כשאר ערבות שהערב ימלא החסרון, דזה לא שייך בענין זה, אך היא זירוּו לָעֶרֶב שישתדל מחמת הנזק המגיע אליו, והיא כעין ערבות שאמרו רבותינו ז"ל (תנחומא ריש פר' ויגש) בנינו ערבים לנו, וערבות ישראל על התורה.

ומעתה יש חלוק בין ערבות ראובן לערבות יהודה, שראובן לא יחוש לנזק, שיאמר בדעתו שפשימא שאביו לא יעשה נזק זה, והוא הערבות כמאן דליתא, אבל יהודה שנָּדָה עצמו מעצמו ולא תלה הדבר באביו, ודאי שיחוש לעצמו וישתדל בדבר מאד מחשש היות המגיע אליו. ולזה הפליגו חז"ל (מכות יא) ואמרו שנָּדָה עצמו בעולם הזה ובעולם הבא. ולכאורה קשה, ולמה לו כל כך, ודי בנדוי העולם הזה, אלא כיון שכל עקר ערבות זו היא זירוּו, אם [לא] היה מנדה כי אם בעולם הזה, היתה נופלת קצת מקושיא שיש על ראובן גם על יהודה, שפשימא

מדרכו הרעה לפי דעתם, ולשכך חמתם וקנאתם, ואם יגיד [יוסף] לאביו - הנה [היה להם] תשובות בדבר "כי דָּבָר אלינו קשות" וכיוצא, והם לא שמעו אליו בזה, רק להמיתו. ולזה ויאמר אליהם שנית, אם כן לפחות אל תשפכו דם השליכו אותו וגוי וימות מעצמו. ולזה בא נכון הלא אמרתי לכם לאמר אל תחטאו בילד, והיא האמירה הראשונה:

ויאמר יהודה אל ישראֵל אָביו שְׁלַחָה הנָּעַר אִתִּי וְנִקְמָה וְנִלְכָּה וְנִחַיָּה וְלֹא נָמוּת גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אַתָּה גַּם טַפֵּנוּ (מג ח).
מה שהקדימו עצמם לאביהם ולכאורה אינו מן השורה, אלא שבא ללמדנו מאי דקיימא לן (כבא מציעא סב) חייך קודמין לחיי חברך, ותנן (שם לג) אבידתו ואבידת אביו - אבידתו קודמת, ומכאן נשמע שאפילו חיי קודמין לחיי אביו:

ועוד יש לפרש באמרו גם אנחנו הוא מלבד אביהם שהוא העיקר, וזהו גם, ואמרו גם אתה הם נשיו ובנותיו שתלויים בו והם עצם מעצמיו, ואמרו גם טפינו לרבות נשיהם, ויבואו כל הגמין נכונים:

אָנֹכִי אֶעֱרְבֵנוּ מִיָּדִי תִּבְקָשְׁנוּ אִם לֹא הִבִּיאֲתִי אֵלַיְךָ וְהִצַּגְתִּי לְפָנֶיךָ וְחָטֵאתִי לָךְ כָּל הַיָּמִים (מג ט). צריך להבין ערבות זו של יהודה מה היא. והנה חכמים ע"ה (כ"ד פר' צא) לאהבתם האמת, העיוו פניהם לומר ב[ענין] ערבות ראובן, שאמר יעקב אבינו [על דברי ראובן (מג לו) את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך:] "בכור שומה הוא זה, וכי בניו הם ולא בני?" [וקשה] ולמה נחה דעתם

שאביו ירחם עליו ויתיר לו נדויו, ויסמוך על זה יהודה, שזו היא הקושיא עצמה שיש על ראובן כמו שפירשנו. ולזה עשה יהודה אופן הנדוי שאין לו התרה כלל שהוא גם בעולם הבא, זה כתבתי לדעת רז"ל שהיה נדוי:

אך בדקדוק הכתוב נראה לומר, שערבות יהודה היתה בסברא בעלמא, לומר שאם לא אביאנו - אהיה אני חוטא לך שגרמתי לך כל זה הצער, שעל פי דברי אתה משלחו, ודי לי דאיכום בזה החטא הגדול שאצער אותך כל הימים, שפשימא שענשו גדול בעולם הזה ובעולם הבא. ולפי זה, [היו] דברי יהודה בחכמה גדולה יותר על דברי ראובן. ואפשר שזהו הטעם שקבל נדוי, דהיינו מפני צער אביו. ונמצא שגם הנדוי שזכרו רז"ל, אם לא נזכר בעצם בכתוב - נזכר הגורם אליו, שהוא: שיחטא לאביו, ובר נדוי הוא:

וְאֵל שְׂדֵי יִתֵּן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאִישׁ וְשִׁלַּח לָכֶם אֶת אֲחֵיכֶם אַחֵר וְאֶת בְּנֵימִין וְאֵנִי בְּאִשֶּׁר שִׁבְלָתִי שִׁבְלָתִי (מג יד). קשה, דקיימא לן (ברכות יט.) לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן, ואיך יעקב אבינו לא נשמר מזה. ולפי הפשט נראה שלשון 'שכול' נאמר גם על מי שנלקחים בניו ממנו שלא ברצונו, ולא דוקא מיתה. אך קצת קשה,

שאחר שהוא מתפלל, איך יאמר אחריו לשון החלט כמתייאש ואומר 'זי ליה לחסרון כים'. ונראה לפרש שהכל בלשון תפלה לומר: 'יהי רצון שאם נגזר עליו שכול בנים, יהיה די ביוסף שכבר חלף חלף, וזהו ואני - יהי רצון שכאשר שבילתי ביוסף, יהיה די באותו השכול, ויהיה מה ששכולתי אותו - דוקא הוא ששבילתי ולא יותר. ולזה אמר ואני שדי כפירוש רז"ל (מדרש רבה ורש"י על פסוק זה) שיאמר די לצרותי. וכיוצא בזה כתב הרב משה אלשיך ז"ל. אך פירושו תמוזה אצלי, שעדין לא ידע יעקב שיוסף חי, ועוד למה קראו שכול, והנראה לי [הוא] עקר אצלי:

וַיֹּאמֶר שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּידְאוּ אֱלֹהֵיכֶם וְאֱלֹהֵי אֲבִיכֶם נָתַן לָכֶם מַטְמוֹן בְּאֶמְתַּחְתֵּיכֶם בְּסִפְכֶם בָּא אֵלֵי וַיּוֹצֵא אֱלֹהִים אֶת שְׁמֵעוֹן (מג כג). מלשון "וכמטמונים תחפשנה" (משלי ב ד), ונקרא זה מטמון לשון מושאל, שזה אינו טמון. ונראה פשוטו, שה' נתן להם בדרך נס (כמטמון זה שמתגלה בהיסח הדעת ודרך נס). והרמב"ן כתב [בשם הראב"ע] שרוצה לומר אולי שכחה³²⁵, ולא נתכוונו לי דבריו³²⁶. גם הגוזמא³²⁷.

326. גם הרמב"ן השיג על הראב"ע.

327. נלע"ד שפגשנו לומר מעין השגת הרמב"ן הנ"ל שכתב וז"ל: והנה הם דברי נוחמים, כי איך יצא לכל אחד כספו במשקלו. עכ"ל. ואפשר שזו ג"כ פגנת אמ"ז הנחמ"ח וזה"ח במ"ש 'גם הגוזמא'.

325. לשון הראב"ע: שהיה לאדם מטמון בביתו, ושכחו כאשר שמו באוצר, ויצא כגורלכם, כי כספכם בא אלי. עכ"ל. נלע"ד שר"ל, שהיה לאדם מהמצריים בעלי השדות שהביאו את תבואותיהם לאוצר שהכין יוסף לשנות הרעב מטמון בביתו, ושכחו וכו'.

אלהיכם ואלהי אביכם. (מ"ש) [כמו שפירשנו] שהוא נס³²⁸.

וַיֵּצֵא אֶת אֲשֶׁר עַל בֵּיתוֹ לְאֹמֶר מִלֵּא אֶת אֲמַתְּחַת הָאֲנָשִׁים אֲכָל בָּאֲשֶׁר יוֹכְלוֹן שָׂאת וְשִׁים כֶּסֶף אִישׁ בְּפִי אֲמַתְּחָתוֹ (מד א). נראה שידעו בכסף, או לא ידעו ועם כל זה לא תמחו, שידעו שהוא נתן לחם בעין טובה, שראו שעשה לחם סעודה, ועוד שמילא האמתחות אוכל כאשר יוכלון שאת. ועוד יש לומר שהוא הכסף שהחזירו, וראשון עיקר³²⁹:

אֲשֶׁר יִמָּצָא אֹתוֹ מַעֲבִיד וְנֹתָ וְגַם אֲנַחְנוּ נִהְיָה לְאֹדְנֵי לְעֹבְדִים. וַיֹּאמֶר גַּם עָתָה כְּדַבְּרִיכֶם כֵּן הוּא אֲשֶׁר יִמָּצָא אֹתוֹ יִהְיֶה לִּי עֹבֵד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נָקִים (מד ט-י). קצת קשה, מה המשפט הזה ששפטו על עצמם להיות בלם עבדים, ומה עשו. גם אומרו 'כדבריהם כן הוא', וסיים 'ואתם תהיו נקים' שלא כדבריהם. וכבר פירש'י ז"ל. ואכן נראה שהמה שפטו עצמם במשפט שהיה נוהג אצלם, שהגנוב פעם אחת יהיה עבד, ואם שנה באולתו - ימות, וכן [הוא] היום בארצות הערלים. והנה מעיקרא כשהחזירו הכסף, אמרו: על דבר הכסף השב וגו'

ולקחת אותנו לעבדים וגו', והוא השיבם: שלום לכם וגו' לומר שאינם חשודים בכך, ובודאי מטמון [הוא]. ולזה אמרו עכשיו: הן כסף וגו', ולזה אשר ימצא וגו' ומת, כי זה לו פעם שנית, דאיגלאי מלתא למפרע שגם בראשונה גנבה היתה. וגם אנחנו יצאנו מחוקת כשרות ונדיה נתפסים גם על הכסף, ונדיה עבדים כמשפט הגנב פעם ראשונה.

והוא השיב: שהמה לא יצאו אצלו מחוקת כשרותם, וגם עתה שימצא הגביע אצל אחד מהם, כדבריהם הראשונים - שאמרתם: "לא ידענו מי שם כספנו באמתחותינו" - כן הוא, שברור הוא שלא גנבתם, ולזה יחוב המשפט שאשר ימצא הגביע בידו יהיה לי עבד כי זה לו פעם ראשונה, ואתם תהיו נקיים. ושוב ראיתי למוריני הרב משה אלשיך דרך דרך בזה, אך פירושו בדבריהם - היינו כמשפט ששפטו הם. אך אשר ימצא וגו' יהיה לי עבד - [פירשו] לפי ידיעתו שהוא בנימין שלא גנב פעם ראשונה. והוא תימה שנראה מענין הכתוב שהיה כמסתיר, שאינו יודע היכן הגביע, כמו שאמר 'בגדול החל' וגו', ואין יאמר דבר שנראה שידע תחלה: לכן נראה כמו שכתבנו:

329. נלע"ד שבא ליישב מדוע לא תמחו בפעם השניה כשראו ששוב הוחזר כספם. ונראה עוד שפירושי שני הפסוקים האחרונים האלו נרשמו ע"י אמ"ה הגהמ"ה זלה"ה כהערות קצרות בגליון מחברתו.

330. כלומר: רחוק הדבר, וסיכוייו קטנים להשאר חי.

328. ונלע"ד שכונת אמ"ה הגהמ"ה זלה"ה להוכיח מזה, ששלוחו של יוסף - האיש אשר על בית יוסף - לא תלה המטמון בשכחה כפירוש הראב"ע ז"ל, אלא בנס, שהיה יחסו לאלהיכם ואלהי אביכם, ואילו היה שכחה, לא היה מפליג כל כך.